

1.

Shtëpinë e madhe dykatëshe në L., të ndërtuar nga gurët e gdhendur, e kishte trashëguar babai im, si më i vjetri prej tetë fëmijëve, të cilit babai i vet, Mato, me testament ia kishte lënë amanet ta vazhdonte traditën familjare, ashtu sikur edhe ai vetë kishte vazhduar zejen e babait të tij “të tregtarit të bagëtive”, siç quheshin zakonisht tregtarët e kafshëve. Shpesh ishin vetëm blerës me shumicë dhe ndërmjetës, meqë afërsia e bregdetit lehtësonte tregtimin me bagëti, mish lëkurë viçi, lesh, eshtëri, etj.

Librat e Qarkut përmbajnë të gjithë atë që e kishte fituar dhe e kishte arritur gjyshi Mato, çdo kontratë e kishte vërtetuar te notari, të gjitha detyrimet i kishte paguar me rregull, dhe kur për herë të parë i shfletova librat e pronave apo të tatimeve më shkoi mendja se shkrimtarit apo kronistit do t'i nevojitej çdo e dhënë, sado e papërcaktuar apo e vogël, do t'ia siguronte bazën, ani që duke shkruar, po e rrëmihja atë bazë ashtu që sa më shumë të largohesha nga familja dhe çfarëdo trashëgimie familjare, dhe që ta arrija këtë, ishte e domosdoshme të flisja edhe për njerëzit e mi (hëm, të mi), sepse kam dashur që pas shumë vjetësh dhe marrjes me të tjerët, të depërtoja më thellë, në kthinat e errëta të fëmijërisë dhe të thosha diç edhe për veten, jo pse mendoj se kjo do t'i interesojë dikujt, por ngase shtytja për të shkruar, e mbase edhe sedra, më tërhiqte nga një periudhë, të cilën edhe më parë e kam përpunuar, nganjëherë me ironi apo duke u tallur me historinë dhe traditën, ndërsa tani këtë do ta bëj me seriozitetin më të madh, nga një distancë dhe nga e sotmja, si një autobiograf, me të gjitha dyshimet për atë zhanër, por duhet patjetër të përpiqem ta bëj grumbullimin e fotografive që më kujtohen, të cilat kanë depërtuar në shpirtin tim nga tregimet e të tjerëve, sidomos nga tregimet e baballarëve të mi, kështu që në këtë dorëshkrim do të gjenden dhe do të zënë vend të gjithë të afërmit e mi, bile edhe kushërinjtë më të largët, shumica prej të cilëve do të më lënë përshtypjen e fantazmës, madje dikush që moti kishte thënë, kujtoj shkrimtari i njohur Alan Po, se disa shkrimtarë “ngufaten nga fantazma”, disa të tjerë janë “nëpunës të letërsisë”, të cilët edhe jetojnë nga kjo punë.

Ky dorëshkrim një kohë të gjatë ka qëndruar në sirtar, edhe pse kam dashur ta botoja kur mendoja se ishte i gatshëm, atëherë kur i bëra edhe korrigjimet e fundit dhe kështu i hoqa disa gabime, madje nga shtypshkronja i pata tërhequr dy tabakë ose gjashtë-shtatë kaptina, pastaj natën, kur do të niste botimi i librit, pashë një ëndërr, e cila ma bëri të qartë vizionin tim, por e tëra sikur u hodh në det. Pashë ëndërr që libri kishte dalë në dritë dhe më kishin ftuar ata të shtypshkronjës për t'i parë kopjet e para të tij. E mbajta librin në dorë, isha shumë i gëzuar që ishte mirë i përgatitur, por nuk kisha me kë ta ndaja gëzimin, rreth meje

ishin vetëm punëtorët grafikë, të gjithë për mua ishin fytyra të panjohura. Ata më shikonin dhe prisnin nga unë ta merrja librin në dorë, t'ia hidhja një sy dhe ta shfletoja, gjë të cilën edhe e bëra, por ndërkohë më ndodhi një e papritur, e cila më tmerroi dhe më pikëlloi pa masë, meqë duke e shfletuar librin të gjitha fletët më ranë nga dora dhe u shkapërderdhën përreth meje, ndërsa punëtorët e grafikës me këtë rast qeshnin e kënaqeshin dhe sikur i gëzoheshin kësaj rrëmuje. Mora ekzemplarin e dytë, të tretin, të katërtin e kështu me radhë, kisha përshtypjen që secili ekzemplar do të zhdukej dhe do të shkatërrohej përsëri, në dorë më mbetën vetëm kopertinat e librit si ndonjë skelet. Me këtë rast njëri nga punëtorët e shtypshkronjës më tha: "Keni shkruar librin, i cili shkapërderdhet". U kërrusa dhe i mblodha disa fletë të librit të shkapërderdhur, doja që me zë t'i lexoja disa rreshta, por nuk isha në gjendje asnjë fjalë ta shqiptoja, meqë nuk më shkonte zëri, sepse isha i brengosur dhe shumë i shqetësuar pse libri ishte shtypur me shkrim të pakuptueshëm dhe me shkronja të panjohura. Të vetmen gjë që e kam kuptuar ishte se në secilën faqe përsëritej emri im. Papritur kam kërcyer lart, meqë kisha qenë në ëndërr, jam zgjuar i lagur, isha bërë ujë nga djersët, mezi mbushesha frymë, dhe s'i pasojë e kësaj ëndrre të nesërmen e kam tërhequr dorëshkrimin e librit nga shtypshkronja, ndoshta këtë e kam bërë në mënyrë naive dhe të nxituar, por atë ëndërr të tmerrshme e përjetova dhe e kuptova si ndalesë të ndonjë censori tim të brendshëm për ta botuar librin, sepse nuk isha i gatshëm që përsëri t'i përballoja të gjitha traumat dhe peripecitë që i kisha përjetuar me librin e mëparshëm, i cili u shkatërrua dhe u copëtua në letër të vjetër. Kur e bëra me dije redaktorin se dua ta tërheq librin nga shtypshkronja, ai kërkoi shpjegimin për këtë vendim timin.

"Secili shkrimtar duhet ta ketë një dorëshkrim të pakryer, në të cilin vazhdimisht do të punojë dhe do të bëjë përmirësime, sepse të shkruarit është intimë, akt i shturur, kështu që këtë dorëshkrim do ta ruaj për vitet e ardhshme të shturjeve", thashë më vete.

Kanë kaluar afro njëzet vjet, dhe të gjitha shturjet dhe epshet janë shuar tanimë, libri më në fund u botua në rrethana krejtësisht të reja, duke i bërë ca përmirësime, libri ka marrë një version të pakryer, kështu që nëse dikush vendos t'ia hedhë një vështrim këtij libri, pra, nëse dikë e nxit "vesi i leximit" ndoshta do t'i duket se në të gjitha faqet e librit i kam dhënë më së shumti hapësirë babait tim, ndonëse ai nuk ka cilësi të mjaftueshme të figurës së karakterit, por unë atë dhe anëtarët e tjerë të familjes së gjerë, si edhe shumë persona të dorës së dytë që i kam përmendur kalimthi, i kam futur në libër vetëm për ta kujtuar dhe për t'i bërë sa më mirë hije vendlindjes sime, e jo që ndaj tyre të shprehja ndonjë emocion të veçantë. Më është bërë e tepërt të shëtis dhe të endem me trenin binarëngushtë familjar, të endem aq gjatë dhe më në fund të shoh se kam vendnumëruar dhe prapë të gjendem në stacionin ku kam hyrë, sepse asnjëri prej nesh nuk ka qytet të përhershëm, edhe pse shpesh ngulim këmbë të themi dhe të dëshmojmë se mu aty ku gjendemi është vendi ynë,

këtë më së miri e shpjegon duke kënduar aq bukur Pierre-Jean Jouve: “Se ne jemi atje ku s’jemi”. Po e them pa lajka, jam lodhur duke shkruar versione të ndryshme të ngjarjeve të njëjta, prandaj shpeshherë kam hequr dorë nga disa libra tashmë të gatshme, këtë gjë edhe tani do ta kisha bërë, po të mos kisha kuptuar se si të gjitha kundërthëniet i pranoj qetësisht, pa nostalgji dhe pa dhembje, dhe se si rrëfej vetëm për ngjarjet që më kujtohen më së miri, duke iu përmbajtur premisë së saktë të njërit nga tregimtarët më të shquar bashkëkohorë, i cili është aq i famshëm, saqë emri i tij nuk ka nevojë të zihet ngoje, “se jeta jonë është ajo që na kujtohet, e jo ajo, të cilën e kemi përjetuar”.

Nëse kjo punë prej skalitësi është kryer, në fund do të kisha shtuar se duke shkruar i kam lejuar vetes “një luks me digresion”, sepse më ka detyruar e sotmja, aq më tepër pasi që duke u kthyer te dorëshkrimi i mëparshëm kërkohej një vështrim dhe pasqyrë e re në përgjithësi, dhe se para së gjithash, e tashmja është aq e mundimshme, saqë kthimi në të kaluarën paraqet kënaqësi të veçantë.

2.

Me përfitimet që kishte nga shitja e bagëtisë, gjyshi kishte hapur një dyqan me mallra të përziera dhe një pijetore - han në L. dhe e kishte blerë një shtëpi në Trebinje, nja tetë kilometra larg vendlindjes sime. Tërë pasurinë dhe paratë që i fitonte gjyshi i kishte investuar për blerjen e tokës, kështu ai u bë pronar i 40 dulumëve (4 hektarëve) të tokës pjellore përgjatë lumit Trebishnica, ndërsa në pjesën malaziasë bleu edhe disa hektarë mal dhe kullosa.

Ka qenë i vetmi që kishte i blerë dhe i kishte pajisur dy qerre të drunjta të mëdha për t'i vaditur të mbjellat, kështu që në fillim njerëzit përreth grumbulloheshin dhe i shikonin ato qerre dhe mahniteshin me punën dhe efektin e tyre. Qerret e drunjta kishin një perimetër prej afro pesë metrash, ndërsa të gjera ishin gjysmë metri, kishin formën e cilindrit rrotullues (sikur kolovajzat) me kutia në mes, në formë govatash, të cilat kur arrinin pikën më të lartë të rrotullimit zbrazeshin në govatën e ndërtuar, pastaj uji me rënie të lirë depërtonte nëpër vija drejt në dhe kështu bëhej vaditja e të mbjellave.

Gjyshi kishte dëshirë të madhe ta blinte zabelin që gjendej në L., zabel ky shumë i pasur me lloj-lloj drurësh gjethebjatës dhe gjetherënës. Zabelin disa e konsideronin si të ndaluar për t'u blerë, sepse ishte mbjellë dhe kultivuar gjatë kohës së "zemanëve turke", disa të tjerë madje thoshin se ky zabel i takonte familjes së njohur Gjurakoviq nga Korijeniqi, e cila me ardhjen e Austro-Hungarisë, kishte filluar të shpërngulej, shumë prej anëtarëve të kësaj familjeje, si intelektualë dhe të vyeshëm u shpërngulën në vise të ndryshme të perandorisë së madhe.

Zabeli ka qenë i pasur me drunj halorë, pisha dhe bredha të kuq, dhe duke u lëshuar pak më poshtë shiheshin arat dhe fushat pjellore afër lumit, i cili verës shteronte, kishte gjithnjë e më shumë drunj bingu, dushk, lajthi, lisa të gjatë, si edhe buzë lumit bar të gjelbër. Ai lumi i vogël Sushica është një lloj kufiri i dy klimave të ndryshme, në njërin anë kemi klimë pothuajse të egër nuk kemi tokë të bereqetshme, ndërsa në anën tjetër të lumit toka është shumë pjellore, rrallë bie borë, dhe nuk bën shumë acar, të gjitha asortimentet e rrushit bëhen me bollëk dhe janë të llojllojshme, sidomos rrushi i zi, ndonëse vetëm dy – tri familje ishin marrë me vreshtari. Gjyshi im, Mato, kishte arritur ta blinte zabelin, me gjithë peripecitë nëpër gjykata me pronarë të ndryshëm, ndërsa unë qëmoti kam menduar se një ditë, nëse do të merrem me kronikën familjare, apo me një formë tjetër të kërkimit dhe

rrëfimit të ngjarjeve, dorëshkrimin tim do ta filloja pikërisht me përshkrimin e atij zabeli, meqë njëherë si fëmijë kisha përjetuar aty frikë të madhe.

Pjesa më e madhe e zabelit me më shumë hije është shndërruar në ferra murrizi dhe shkurre të dendura, saqë gati është bërë vend i pakalueshëm, kështu që rreth këtij zabeli dolën llafe se aty janë shfaqur lugetër dhe shtriga. Cilido prej anëtarëve të familjes që do të shkonte për të prerë dru për ngrohje, e aty ka mjaft dru shkoze të përshtatshme për ngrohje, do t'i ndodhte diçka e papritur. Do të shkëputej dega e drurit ose do të pritej me sëpatë dhe kështu do të shkaktoheshin plagë që do të shëroheshin ngadalë, meqë pjesët e prekura të trupit do të qitnin edhe gjak dhe do të mblidhnin qelb. Zabeli, me hijet e veta, të gjithëve na joshte, meqë ishim kureshtarë të dinim se ç'po ndodhte, sidomos, me fuqinë e krijesave të papara. Thonë se gjyshi im, Mato, i ka nxitur anëtarët e familjes dhe farefisën e gjerë që të përballeshin me lugetërit, po qe se i hasnin brenda në zabel. Ai thoshte:

“Që ta provosh dhe ta vësh veten para një sfide, duhet t'i masësh forcat me një kundërshtar të vrazhdë e të tmerrshëm, e më të tmerrshëm se lugati nuk ka”.

Dhe, me të vërtetë kjo ndalesë ka qenë një lloj “inicimi familjar”, dhe unë në moshën 8-vjeçare kam shkelur “zbathur nëpër ferra” dhe kam përjetuar aq shumë frikë, e cila nuk më ka bërë “të çeliktë”, siç kam besuar, por përkundrazi më ka bërë më frikacak, kështu që edhe sot e kësaj dite kam frikë nga terri dhe pylli, madje edhe përderisa shkruaj lidhur me këtë rrëqethem kur mendoj se çfarë ka mundur të më ndodhte kur isha 8 vjeç. Nuk do t'i rendis të gjitha ngjarjet që kanë ndodhur aty, do të ishte një tregim shumë i gjatë ose libër më vete, sepse historia e atij zabeli është e gjatë, por megjithatë, kujtoj se dikush e ka hulumtuar atë “kënd mistik” dhe ka botuar një tekst profesional në një revistë, të cilën e kam pasur në dorë, por kam harruar sesi quhej. Po ashtu nuk më kujtohet as emri i autorit, por e di se kam hasur në detaje të pazakonshme, si për shembull përshkrimi i “kaçubës rozmarinë” (latinisht: *Rosmarinus officinalis*), mostra e vetme “ndër bimët e egra që çel dhe i qëndron klimës, të cilës nuk i përshtatet”. Asnjëherë nuk e kam parë atë “kaçubë rozmarine”, por besoj se do ta hulumtoj. Përshkrimin për thikën e përgjakur, e cila vazhdimisht rrinte e ngulur në lëkurën e lajthisë së egër, ndoshta autori e ka marrë nga gjyshi im, për këtë tregim kam dëgjuar qysh në fëmijërinë time të hershme, e kam dëgjuar nga babai im, ndërsa babai nga babai i tij (gjyshi im).

Secili anëtar i familjes sime të ngushtë dhe asaj të gjerë bile njëherë është ballafaquar me diçka të tmerrshme dhe të papritur në atë pjesë të zabelit, askush nuk ka kaluar bile pa u grithur, madje ka pasur edhe raste të lëndimeve më serioze. Një kushërirë imja, e cila ka qenë më e vjetër se unë 4 vjet, kishte vdekur në rrugë për në spital, pasi që në shtegun e ngushtë përskaaj zabelit, atë e kishte pickuar gjarpri. Vetëm nga ai shteg i ngushtë mund të arrihej te pylli i dendur, deri në mes të zabelit, por qasjen dhe rrugën e përshtatshme për të arritur më

lehtë aty e kanë penguar gjarpërinjtë, dhe kjo ka shkaktuar frikën dhe imagjinatën se diku në zabel, afër një guri janë të vendosura “shtrigat që kërcejnë natën” dhe po në atë vend është gropuar një thesar i madh – pasuri ari, dhe se është menduar që gjarpërinjtë janë rojtarët e këtij thesari. Kjo me siguri ka qenë legjendë, por është dëshmuar se askush nuk ka mbijetuar nëse e ka pickuar gjarpri me “helmin e tij të djegës” në atë shteg - pikëkalim. Me dy të afërm të mi, kushërinj, njëri ishte moshatar imi, ndërsa tjetri dy vjet më i vjetër se unë, jemi nisur një mbrëmjeje përgjatë atij shtegu për t’u përballur me shtriga, nëse ato ekzistonin, dhe që të tre, sikur edhe familjarët tanë, të parët tanë, që kishin provuar të përballeshin me ato fantazma, edhe ne donim ta kompletionim rrëfimin tonë në atë përmbledhje rrëfimesh për fantazmat.

Ne të tre ecnim ngadalë dhe aq me kujdes shtegut, sikur të ishim zbathur dhe sikur shkelnim mbi gaca të prushit. Kisha të mbathura çorape të gjata dhe çizme gome, meqë besoja të kisha siguri më të madhe. Në dorë mbaja një qiri të ndezur, sepse më kishin thënë se shtrigat ikin nga drita e qiririt. Në xhepa kisha një shkrepës dhe krehrin, që të mbrohesh nga gjarpërinjtë. Kemi bredhur poshtë e lart zabelit, por fatmirësisht e kapërcyem pa pengesa pjesën më të rrezikshme të shtegut. U ulëm mbi një gurë për të pushuar. Një i afërm imi i vjetër na pati thënë se duhet të zbathehi dhe t’i freskojmë pak këmbët, pastaj t’i terim nëse i kemi këmbët të djersitura, kjo është rregull për t’u kthyer prapa të sigurt, sepse kthimi është edhe më i rrezikshëm, meqë gjarpërinjtë e ndiejnë lehtë erën e njeriut. Në mënyrë naive kisha besuar dhe jam zbathur pa shikuar se a po e bëjnë të njëjtën gjë edhe dy bashkudhëtarët e mi. Ata më mashtruan, duke marrë më vete me shpejtësi të mbathurat e mia, vrapuan shpejt e shpejt dhe u kthyen mbrapsht, pa pritur e pa kujtuar. Fillova të bërtisja duke kërkuar ndihmë, por më kot, ata u tretën dhe më lanë vetëm.

Dridhësia duke qëndruar mbi gur, isha tmerrësisht i frikësuar, i frikësohesha edhe zërit tim, kështu që më nuk kisha guxim të thërrisja për ndihmë. Sapo filloi të bjerë muzgu i mbrëmjes, në pyll tashmë vërehej errësirë e plotë. Bëra përpjekje ta ndezja qiririn, por nuk pata sukses. Me një gur e bëra copë e thermi krehrin dhe i kam lyer shputat e këmbëve. Kam zbritur nga guri dhe jam ndalur në shteg, më dridheshin këmbët dhe trupi në përgjithësi. Dëgjohej nga një zhurmë si zakonisht natën në mal, hardhucat do të iknin dhe do të hynin në biruca, ndërsa një zhapin i madh papritur kërceu mbi gur ku isha unë. Sikur më bëhej se dikush po vinte pas shpinës sime, por nuk ma merrte mendja të nisesha, disi papritmas fillova të vrapoja sa më shpejt që munda. Kështu që kur arrita të dilja në një vend të sigurt, u shtriva përtokë për të marrë frymë më lirshëm. Shputat e këmbëve i kisha të përgjakura të tërat, kështu që disa ditë më është dashur për t’i shëruar. Askush nga farefisi nuk ka ndier dhembje për këtë peripeci timen, të gjithë thoshin se këtë është dashur ta bëja dhe ta kapërceja.

3.

Edhe babai im kishte përjetuar momente të vështira në atë zabel, sepse kishte hyrë më në thellësi të tij. Një ditë babai kishte marrë me vete kazmën dhe lopatën dhe ishte nisur drejt gjurmëve për ta gjetur thesarin e fshehur me ar, por paraprakisht e kishte studiuar mirë tekstin e revistës “Trojet vendase” nga viti 1906 në të cilën kishte shkruar se dikur moti grekët kishin ikur nga këto treva për shkak të murtajës, dhe si tregtarë të pasur që ishin, tërë pasurinë e tyre e kishin gropuar në varreza dhe me këtë rast asgjë nuk kishin mundur të merrnin me vete, por kishin ikur sa kishin mundur me ca barka të vogla me vela nga vendet bregdetare si Cavtati, Gruzha, etj. Në një hartë të vogël bashkëngjitur revistës “Trojet vendase” ishin të shënuara vendet ku ishte fshehur thesari, dhe, njëri prej këtyre vendeve kishte qenë zabeli në të cilin ishte shumë vështirë të afrohej njeriu, zabeli mbi L., ku ishte “gropuar një sasi e madhe ari”. Në popull flitej se “ai që e gjen atë varr mbi të cilin është vendosur një gur i shpuar varri, do të pasurohet shumë”. Babai im, si djalë i ri, i kishte thënë nënës së vet, Vukava, se engjëlli do ta dërgonte atë deri tek ai gur mbi varr, dhe se guri ishte “i shpuar” pasi që nën të gjendej ar.

“Mos u kthe pa e marrë arin”, kishte thënë nëna e tij.

As pas gjashtë ditësh babai nuk ishte kthyer, kështu që u alarmuan të gjithë për ta kërkuar, dhe kështu lindën thashethemet për gjahtarë, lugetër dhe shtriga. Gjahtarët kishin qenë të pajisur me sëpata, thika dhe me pushkë gjuetie. Derisa krasitnin degët e drunjve dhe krijonin shtigje për të kaluar, kishin harruar për djaloshin, dhe i kishin thirrur lugetërit dhe shtrigat, duke e kërcënuar dhe ngridhur dhëmbët, ashtu siç zakonisht bëjnë turmat gjatë aventurave të tilla. Secili kishte nga një tregim për përjetimet me shtrigat, dhe kështu babanë më në fund e kishin gjetur qentë dhe zagarët e gjuetarëve, që i kishin marrë me vete. E kishin gjetur midis dy gurëve te do drunj të lartë fieri, të uritur e të rraskapitur, fytyrës dhe duarve kishte pasur shumë grithje, kishte mbetur pa lopatë e pa kazmë, iu kishin terur buzët dhe mezi kishte folur dy-tri fjalë. Pas tri ditë bredhjeje poshtë e lart kishte hequr dorë nga “guri i shpuar”, kishte kërkuar ndonjë burim të vogël, qoftë edhe nga shiu për të pirë ndonjë pikë ujë, por nuk kishte gjetur, kështu që kishte pirë në vend të ujit të lagështit që lëshojnë gjethet e drunjve dhe barishtet, ndërsa ditën për ushqim merrte bar të njomë dhe syth të bimëve. Në çdo kënd shihte djallin dhe armikun. Nëse degët e drunjve lëkundeshin kjo do të thoshte se dikush kishte kërcyer nga to.

Gjyshi Mato mendoi se atëherë djali i tij u përforcua dhe krijoi kurajë për tërë jetën, për ç'gjë babai im fliste se edhe atë pak guxim që e kishte, nëse ndonjëherë e ka pasur, pikërisht në atë zabel, falë Zotit të mëshirshëm e kishte humbur. Ai thoshte me ironi:

“ Kurajën time e varrosa nën një dardhë të egër sikur greku pasurinë e vet”.

Zoti i dhuroi diçka më të mirë dhe më të lehtë sesa barra e trimërisë, e këtë dhunti e kam quajtur “fati për të pirë dhe kënaqësia me tokën”. Dhe me të vërtetë pinte dhe krijonte shoqëri e miqësi të madhe, bënte qejfe, brengat i shndërronte në gëzime, provonte të pinte të gjitha llojet e pijeve, udhëtonte me mjete të ndryshme transportuese, shëtiste shumë vende, madje edhe vende të panjohura, rrinte me disa net te miqtë e sapokrijuar, e çilte sabahu në vende të panjohura e kështu me radhë. Shpesh rrinte i dehur dhe ballafaqohej me rreziqe, por miqtë i dilnin në ndihmë, e shpëtonin dhe i jepnin ndihmë mjekësore, madje një herë e kishin nxjerrë nga barka kur gati ishte zhytur në thellësi të lumit Neretva. Ishte i mllëfësor dhe qante për gjithë atë që do ta humbiste më vonë. Shkonte nëpër shpella të ndryshme, shkonte pas lavireve duke u përqaftuar me to dhe duke i qerasur ato. Bredhte poshtë e lart qyteteve të ndryshme, por gjithnjë do të gjente zgjidhje në një kënd “midis dy gurëve në fierishtën e lartë”, për të pushuar pak derisa të arrinte në stacionin tjetër.

Shpeshherë nëpër degët e drunjve ose nëpër gurë i shënonte inicialet e veta, madje edhe tërë emrin, pastaj disa simbole që vetëm ai i dinte se ç'ishin, në mënyrë që kurdo që të kalonte atypari do t'i shihte ato shenja që i kishte bërë, të gjitha i bënte me një kënaqësi të veçantë, meqë i dukej si një vepër e tij në të kaluarën. Kur një herë i pata thënë se vetëm njerëzit budallenj i shënojnë inicialet dhe emrin e tyre nëpër vende publike, ai më tha:

“E di unë atë, por unë me orën time e mas kohën. Këtupari tashmë kam qenë, aty kam kaluar, dhe kjo është filozofia e jetës sime nëpër të cilën kaloj”.

4.

Babai e kishte trashëguar një tabaka të argjendtë, e cila ishte e zbukuruar me lloj-lloj figurash që dukeshin si dantellë, me shtresa platini dhe ari që dukeshin së në trajtë luleje, në çdo kënd nga një figurë luleje e punuar në gravurë, ndërsa në mes të tabakasë kishte figura me gravurë në ar në të cilat ishin të shënuara inicialet e babait të tij (gjyshit tim).

Një gjë e bukur sa s'ka më, nga materiali i fisnikëruar, diçka e pazakontë dhe me rëndësi të madhe, e shtrenjtë dhe e çmueshme për atë në duar të të cilit bie. Kjo tabaka do të bjerë në duar të fëmijës më të vjetër – djalit të madh, në momentin kur donatori vetë vendos për këtë gjë, ndërsa trashëgimtari arrin moshën e pjekurisë. Një traditë e tillë ekziston që katër shekuj, të cilën e ka aplikuar Zuan Kosazza në shekullin XVI, sundues i këtyre viseve deri në kufi me Dubrovnikun, epror ushtarak si 20-vjeçar, patriark i Venedikut, të cilit Dubrovniku është dashur t'ia paguante haraçin prej 48 dukatesh në vit. Është bërë traditë “kalimi i pasurisë – trashëgimia nga babai tek i biri”, e kjo ka pasur edhe simbolikën e krijimit të bërthamës së fortë familjare si mbështetje e sundimitarit, si edhe garanci e zotërimit të pronës të familjeve të fuqishme.

Solemniteti kishte rregullat e veta. Shpërblyesi kishte veshur rroba solemne dhe ishte ulur afër një tavoline në ballë të vendit, nën një dudë, në kohën kur edhe piqen frytet e tij. Tavolina ishte e mbështjellë me një çarçaf të mëndafshhtë dhe mbi të shtroheshin gjellë të llojlojshme dhe me bollëk. Secili mund të kthehej e të merrte fruta dhe ushqim sa të donte, bile edhe të merrte me vete. Kishte të ftuar njerëz të të gjitha besimeve. Pasi ishte pjekur mani (duda) frytet binin mbi mbështjellësin e bardhë. Në fund të festës të qerasurit kacavirreshin në degët e manit dhe fillonin t'i shtrydhnin manat derisa frytet e lëngut e mbulonin tavolinën.

Në kohën e sotme ky zakon është zbehur shumë, madje mund të themi se edhe nuk ekziston fare, vetëm tavolina do të qitej jashtë. Dorëzimi i trashëgimisë zhvillohej para nëpunësit komunal, i cili këtë ceremoni më në fund do ta vërtetonte me myhyrë (vulë). Është hequr dorë nga zakoni me frytet e manit. Tavolina më nuk mbulohet me çarçaf të bardhë. Rroba solemne rrallëkush ka pasur. Familje të pasura dhe të njohura kishte pak, sepse luftërat shkaktonin varfëri, madje edhe Dubrovniku kishte rënë dhe gati ishte shkatërruar, edhe pse kishte profituar nga luftërat, në saje të tregtisë dhe kontrabandës me armë.

Edhe gjyshi im kishte shfrytëzuar mungesat e të tjerëve për ta shtuar pasurinë e tij. E kishte blerë një shtëpi të bukur në Trebinje nga tregtari i dikurshëm, Alija Resulbegoviq, i cili

ishite stërnip i Arslan Begut. Alija kishte qenë njeri me vese të këqija, jo pse ishte i pasur, por për çfarëdo imtësish ngatërrohej me njerëz, madje shumë lehtë vendoste ta përdorte edhe armën. Në një rast, duke u ngatërruar rreth parave e kishte plagosur edhe një të afërm të vetin. Pa largimit të ushtrisë turke dhe hyrjes së Austro-Hungarisë, Alija ishte arratisur dhe bashkë me njërin prej bashibozukëve, ishin afro 300 bashibozukë, kishte sulmuar ushtrinë e pajisur mirë austro-hungareze, gjithnjë me britma, me tegbire dhe qelime (lutje fetare myslimane) i shkaktoi kësaj ushtrie humbje, ndonëse armatimi i bashibozukëve ishte i dobët. Atij i përshkruhet shkatërrimi i “Baterisë shfabe të topave në Mili”, por pas bisedimeve të varrezat e katolikëve me Fejzag Shehoviqin, Alija u dorëzua, kështu pasi që ai ishte i sojit të lartë, megjithëse mund ta pësonte dënimin me vdekje, u morën të gjitha masat që ai megjithatë të dënohej me 20 vjet burg. Pas vuajtjes së dënimit, daljes nga burgu, e shiti tërë pasurinë që e kishte, madje edhe tyrben, që ishte e ndërtuar me gurë të gdhendur, e cila kishte një bukuri të rrallë, dhe kështu, më në fund, në moshën 56-vjeçare, me tërë familjen u shpërngul në Turqi.

Kutinë e duhanit, të cilën babai im e kishte trashëguar, gjyshit Mato ia kishte dhënë miku i tij, Mate Gërbiq, nga Dubrovniku, në shenjë falënderimi, për ç’gjë sot e kësaj dite nuk dimë asgjë. Ishte kjo koha kur Miho Martelini ia kishte shitur familjes Gërbiq shtëpinë dhe tokën në Rijekë. Pastaj ishin radhitur peshqeshet nga duart e Gërbiqëve, secili prej tyre i falte diçka gjyshit tim Mato, kishte nga ato të fala – dhurata nga më të çmueshmet, në secilin send të falur shënonte në gravurë emri i dhuruesit dhe data e dhurimit, pak nga këto dhurata janë ruajtur, sepse pasuria e gjyshit ishte shkapërderdhur, madje qysh kur ende ishte gjallë i kishte humbur ora e xhepit me zinxhir, e cila në gravurë kishte të vizatuar figurën e zemrës të shpuar me shigjetë, pastaj ishin të shënuara data dhe emri Anna. E dinim se bashkëshortja e Mate Gërbiqit quhej Ana, ishte e bukur dhe e zonja, shtatë vitet e para të martesës nuk kishte pasur fëmijë, por si duket emri i saj në regjistrin e pagëzimeve ishte shkruar Anna. Me prejardhje ishte nga Zara dhe derisa u martua nuk dinte serbokroatisht, por fliste vetëm italisht. Prejse ka filluar miqësia ndërmjet dy emnakëve, Ana e bukur pati katër fëmijë, një djalë dhe tri vajza. Kjo miqësi ndërmjet familjeve tona u zgjerua dhe u bëmë edhe kumbarë të njëri-tjetrit, me rastin e pagëzimeve dhe kurorëzimeve. Tri vajzat e Mate dhe ana Gërbiqit u bënë të famshme në saje të bukurisë së tyre, për të cilat edhe prifti thoshte se janë dhunti e këtij rajoni, sepse Zoti di “bukurinë ta shpërblejë me bukuri”.

Edhe anijet përrshëndetnin nga deti, si edhe sirenat e tyre dëgjoheshin bashkë me valët që përplaseshin drejt shtëpisë së Gërbiqit. Por motrat nuk ishin me fat, është mëkat që për këtë gjë nuk do të rrëfejmë.